

آسیب‌شناسی و بررسی ساختار
گرافیکی فونت «مولا» بر اساس خط
کوفی کهن

قرآن منسوب به حضرت علی بن
ابی طالب (ع)، موزه آستان قدس رضوی،
مأخذ: نگارندگان

آسیب‌شناسی و بررسی ساختار گرافیکی فونت «مولا» بر اساس خط کوفی کهن*

معصومه هادی همراه ** عبدالرضا چارئی ***

تاریخ دریافت مقاله: ۹۵/۱/۱۶

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۵/۱۲/۱۷

چکیده

خط کوفی نخستین نوشتار اسلامی است که دارای ظرافت و استحکام است. قدیمی‌ترین نسخه قرآن به خط کوفی کهن، به امام علی (ع) منسوب است. خواندن این خط که بسیار پیچیده می‌نمود، موجب پیدایش قلم‌های ششگانه (اقلام سته) شد. در نهایت حروف با رابطه‌های گرافیکی، تصویر نوشتاری یک زبان را نشان دادند و قلم‌ها خلق شدند؛ که یکی از عوامل موثر در گرافیک می‌باشند. از قلم‌های مطرح در حوزه گرافیک، فونت «مولا» است و از این رو به این نام است که طراحی آن بر اساس قرآن‌های کوفی کهن منسوب به امام علی (ع) است.

فونت (قلم) مولا در نگاه کلی شبیه به خط کوفی کهن است، اما بر اثر دقت تفاوت‌های واضحی در شکل حروف و ترکیبات آن می‌توان یافت که بر اثر استانداردسازی حروف در این قلم شکل گرفته است. شناخت ساختار فونت مولا و مقایسه آن با کوفی کهن مورد نظر و آسیب‌شناسی حروف و بررسی تفاوت‌ها و شباهت‌های این قلم با خط کوفی کهن و همچنین اصلاح این قلم جهت کاربرد صحیح در گرافیک، هدف اصلی مقاله پیش‌روست و برای مقایسه هرچه بهتر، حروف آن‌ها در قالب جدول‌هایی قرار داده شد و همچنین محورهایی جهت نمایش نظام هندسی حروف طراحی شد. پرسش‌های پژوهش به ترتیب زیر است: ۱. اصول و قواعد فونت «مولا» کدامند؟ ۲. تفاوت‌ها و شباهت‌های فونت مولا با خط کوفی کهن مذکور چیست؟ روش تحقیق بر اساس توصیفی - تحلیلی و مبنای گردآوری کتابخانه‌ای و مشاهدات میدانی است و در دستاورد حاصل از این پژوهش شاهد تفاوت در طراحی حروف مفرد در فونت مولا نسبت به خط مذکور، عدم رعایت کرسی حروف در ترکیبات این قلم، و ضخامت متغییر در اتصالات بین حروف بودیم.

واژگان کلیدی

خط کوفی، کوفی کهن، فونت مولا، طراحی حروف.

* این مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد در رشته گرافیک دانشکده هنر دانشگاه شاهد با عنوان «مطالعه تطبیقی خط کوفی کهن (قرن سوم هجری) و خط محقق (قرن هفتم هجری) و ساختار آن‌ها در کتابت قرآن کریم» است.

** دانشجوی کارشناسی ارشد گرافیک دانشگاه شاهد، شهر تهران، استان تهران Email: masoomehadihamrah@gmail.com

*** استادیار دانشکده هنر دانشگاه شاهد، شهر تهران، استان تهران، (نویسنده مسئول)

Email: chareic@shahed. ac. ir

مقدمه

سیر کمال خط‌کوفی را در کتابت قرآن کریم باید یافت که برخی از قرآن‌های برج‌مانده از آن دوران به خط امام علی (ع) است. اوج خط کوفی در قرن دوم هجری بوده که حدود سه قرن تنها خط نگارش کلام وحی به شمار می‌رفته و در میان خطوط مختلف از ویژگی‌های برجسته‌ای مانند خطوط مستقیم و زاویه‌دار، انحنا و دور کم برخوردار بوده که حاکی از ساختار مستحکم و نظام هندسی حاکم بر آن است.

از بسترهای مهم در حوزه خط، که امروزه یک اثر گرافیکی به شمار می‌رود، طراحی قلم (فونت) است که هماهنگی بین حروف در آن دارای اهمیت و مستلزم ساختار بی‌نقص حروف است. با نظر به اینکه خط و خوشنویسی در شکل‌گیری قلم‌های مدرن نقش بسزایی دارند، توجه به ساختار خطوط سنتی در طراحی فونت حائز اهمیت و شناخت آن، از عوامل موفقیت در این امر است. از جمله فونت‌های مطرح که بر اساس کوفی کهن به وجود آمده فونت «مولا» است.

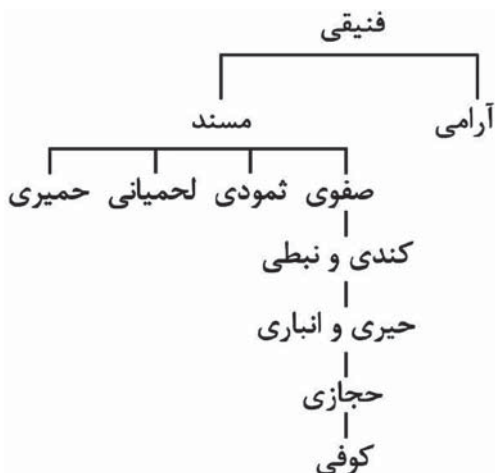
فونت (قلم) مولا در نگاه کلی شبیه به خط کوفی کهن است، اما بر اثر دقت تفاوت‌های واضحی در شکل حروف و ترکیبات آن می‌توان یافت که بر اثر استانداردسازی حروف در این قلم شکل گرفته است. شناخت ساختار فونت مولا و مقایسه آن با کوفی کهن موردنظر و آسیب‌شناسی حروف و بررسی تفاوت‌ها و شباهت‌های این قلم با خط کوفی کهن و همچنین اصلاح این قلم جهت کاربرد صحیح در گرافیک، هدف اصلی مقاله پیش‌روست و برای مقایسه هرچه بهتر حروف آن‌ها در قالب جدول‌هایی قرار داده شد و همچنین محورهایی جهت نمایش نظام هندسی حروف طراحی شد. پرسش‌های پژوهش به ترتیب زیر است: ۱. اصول و قواعد فونت «مولا» کدامند؟ ۲. تفاوت‌ها و شباهت‌های فونت مولا با خط کوفی کهن مذکور چیست؟

روش تحقیق

این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی نوشته شده است. روش جمع‌آوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و مشاهدات میدانی صورت پذیرفته است. جامعه آماری این پژوهش فونت مولا و قرآن کوفی منسوب به امام علی (ع) است.

پیشینه تحقیق

در مورد خط کوفی پژوهش‌های متعددی صورت گرفته است که برخی از آن‌ها در قالب کتاب، پایان‌نامه و مقالات علمی منتشر شده است. از جمله رضوان علی بیگی در مقاله «سیر تحول خط کوفی در نگارش قرآن‌های سده اول تا پنجم هجری و بررسی ساختار آن» در شماره دوازدهم نشریه نگره دانشگاه شاهد به بررسی سیر تحول و ساختار ۵

تصویر ۱. نمودار پیدایش خطوط، مأخذ: فضائی، ۱۳۶۲: ۱۰۷

نمونه قرآن به خط کوفی متعلق به سده‌های ۱ تا ۵ هجری پرداخته، که در نتیجه آن آمده است: «تغییرات و تحولاتی که در شکل حروف این خط ایجاد شده با تغییرات اندکی در شکل ظاهری خطوط، نه اصول کلی آن حاصل ترکیب و تلفیق برخی از شیوه‌های این خط و همچنین روش‌های بدیع و خلاقانه‌ای است که در آن ظهور کرده و با استفاده از فضای خالی بین حروف، هماهنگ کردن فضای منفی با فضای مثبت، آشنایی به رموز نهفته در این خط و شناخت دقیق از عناصر بصری و بابره‌گیری صحیح از آن‌ها به نتایج جدیدی رسیده است. این خط به دلیل سادگی در حروف و تناسب اجزاء، تعادل و زیبایی کم نظیر، از قدرت قلم، پویایی و ایستایی برخوردار است و به دلیل نداشتن محدودیت و قوانین سخت‌نگارشی در مقایسه با خطوط دیگر، انعطاف‌پذیری لازم را در زمینه طراحی حروف دارد.»

همچنین سید محمد وحید موسوی جزایری در کتاب آموزش خواندن و خوشنویسی در دست نوشته‌های خط کوفی اولیه به آموزش نوشتار حروف خط کوفی پرداخته و در قسمتی دیگر ۹۹ صفحه از یک قرآن تاریخی به خط کوفی را ارائه کرده است.

کتاب خوشنویسی و فرهنگ اسلامی آنه ماری شیمیل ترجمه اسدالله آزاد (۱۳۶۸)، که شامل ۴ فصل (فصل اول: شیوه‌های خوشنویسی، فصل دوم: خوشنویسی، درویشان و شاهان، فصل سوم: خوشنویسی و عرفان و فصل چهارم: خوشنویسی و شعر) است، که پیرامون پیوند استوار خوشنویسی با فرهنگ و تمدن اسلامی و رابطه خوشنویسی با نمایه‌های عرفانی و خیال‌گرایی‌های شعر فارسی و مفاهیم زیبایی‌شناسی است.

هنر خط و تذهیب قرآنی، نوشته مارتین لینگز، ترجمه مهرداد قیومی بید هندی (۱۳۷۷)، نویسنده در این کتاب می‌کوشد با بررسی بهترین نمونه‌های خط و تذهیب در سرتاسر عالم اسلام، در این هنر رسوخ کند و ظاهر آن را

تصویر ۳. صفحه‌ای از قرآن بر پوست آهو، منسوب به مولای متقیان علی (ع)، مأخذ: ایمانی، ۱۳۸۵: ۱۲۸.

تصویر ۲. قرآن منسوب به حضرت علی بن ابی طالب (ع)، موزه آستان قدس رضوی، مأخذ: نگارندگان

در کتیبه‌نگاری معماری ایران» نوشته: مهدی مکی‌نژاد، استاد راهنما: دکتر حبیب الله آیت الهی (۱۳۸۹) به ساختار و قابلیت‌های ویژه خط کوفی در دوره‌های سلجوقی تا دوره صفویه، بر اساس کتیبه‌های باقی مانده پرداخته و به وجوه ممتاز و برتر خط کوفی می‌پردازد. در زمینه طراحی حروف نیز می‌توان به کتاب «خوشنویسی و طراحی حروف با نگرشی جامع به طراحی حروف» نوشته امیر رضائی نبرد (۱۳۹۲) که در سه بخش کلی ارائه شده است. بخش اول شامل ۳ فصل: تاریخچه طراحی گرافیک در جهان، تاریخچه طراحی گرافیک در ایران و شاخه‌های طراحی گرافیک است. بخش دوم که پیرامون طراحی حروف است به دو فصل تاریخچه طراحی حروف در غرب و ایران تقسیم شده است. بخش پایانی (خوشنویسی و طراحی حروف) شامل پنج فصل: ۱. مبانی و اصول خوشنویسی و طراحی حروف، ۲. طراحی حروف در نشانه، ۳. طراحی حروف در پوستر، ۴. طراحی حروف در قلم (فونت)، ۵. طراحی حروف در دیگر شاخه‌های گرافیک، است.

هدی کاسپور نیز در پایان‌نامه کارشناسی ارتباط تصویری «بررسی و تجزیه تحلیل فونت ایران نستعلیق و ارتباط آن با خط نستعلیق»، به بررسی فونت ایران نستعلیق پرداخته است.

در زمینه شناخت ساختار خط کوفی مطالعاتی صورت گرفته اما باید گفت که قرآن‌های برجامانده از خط کوفی تا حدودی متفاوت از یکدیگر است و هیچ یک به شناخت ساختار خط کوفی منسوب به امام علی (ع) و تفاوت‌ها و تشابهات آن با قلم‌های امروزی بر گرفته از خط کوفی نپرداخته، در این راستا، پژوهش حاضر در پی جبران خلأ موجود است.

خط کوفی

بر اساس سنگ‌نوشته‌ها و اسناد موجود متعلق به سده اول هجری، قدیمی‌ترین عناصر نسخ و کوفی به هم آمیخته

به باطن و معنا و به پیامی که حمل می‌کند تأویل نماید. کتاب مقدمه‌ای نسبتاً مفصل در تبیین مناسبت خط قرآنی با محتوای قرآن و تلاوم و رسالت الهی پیامبر صلی الله علیه و آله در هنر قدسی دارد. در پی این مقدمه ۸ فصل می‌آید. فصل اول به نخستین خط کامل و شاخص بعد از اسلام، یعنی خط کوفی می‌پردازد؛ و ضمن تبیین اصطلاحات عرفانی صفات جمالی و جلالی الهی، خط کوفی را بیشتر مظهر صفات جلالی می‌شمارد. فصل دوم به خط نسخ و نکات حکمی آن می‌پردازد. سپس پیش از آنکه به بحث در خطوط دیگر وارد شود، برای روشنتر شدن مطالب فصول بعد فصلی را به مبادی و اسباب ظهور و اصول حکمی تذهیب قرآن اختصاص می‌دهد که از غنی‌ترین فصول کتاب محسوب می‌شود. فصل چهارم به خطوط جلی‌تری که در مشرق عالم اسلامی نشو و نما یافت یعنی خطوط محقق و ریحانی و ثلث تعلق دارد. فصول پنجم و ششم و هفتم به تذهیب در دوره ممالیک و ایلخانان مغول تیموریان، عثمانیان و صفویان اختصاص یافته است. کتاب با فصلی درباره خط و تذهیب در مغرب عالم اسلامی خاتمه می‌یابد.

خوشنویسی اسلامی نوشته حمید سفادی، ترجمه مهناز شایسته فر (۱۳۸۱)، اکثر نوشته‌های این کتاب پیرامون تاریخچه خطوط اسلامی، اصول و قواعد و ابزار کار است.

خط کوفی، نوشته محمد آصف فکرت (۱۳۷۷)، به معرفی خط کوفی و ویژگی‌های حروف آن پرداخته و نمونه‌های تصویری از انواع خط کوفی ارائه شده است. پایان‌نامه کارشناسی ارشد «بررسی اصول گرافیکی حروف در خطوط کتیبه‌های ابنیه دوره سلجوقیان»، نوشته علی بختیاری، استاد راهنما: سید ابوتراب احمدپناه (۱۳۸۱)، به بررسی ارزشهای بصری و ویژگی‌های گرافیکی حروف کوفی در ابنیه دوره سلجوقی پرداخته و در نهایت با تعمیم دادن آن اصول به طراحی حروف امروزی، از آن بهره مند شده است.

پایان‌نامه دکتری «ساختار و قابلیت‌های خط کوفی

جهت هنرقدسی شد (لینگز، ۱۳۷۷، ۱۶) و رشد نخستین آن به جهت کتابت قرآن کریم و لزوم دقت در ثبت کلام الهی بوده؛ به این صورت که از خطی بدوی و ناقص در نیمه دوم قرن دوم هجری (سال ۸۱۵ م) به اوج خود رسید. (قلیچ خانی، ۱۳۸۲، ۳۸)

خطوط کوفی در سده اول هجری قمری به همان صورت ساده خود به رسم الخطهای مکی و مدنی، کوفی نوشته می‌شد و در تنوع و تحسین آن کوشش به عمل نمی‌آمد. (زمانی، ۱۳۸۱، ۲۰) با وجود اختلافات، تا وقتی که کتابت این خط محدود به شبه جزیره عربستان و اطراف بود، تغییر مهمی در اصول و اشکال آن به وجود نیامد؛ (آصف فکرت، ۱۳۷۷، الف) و به مرور ایام دوازده نوع خط که به منزله شاخه‌های خط کوفی به شمار می‌روند استخراج گردید. (زمانی، ۱۳۸۱، ۲۰)

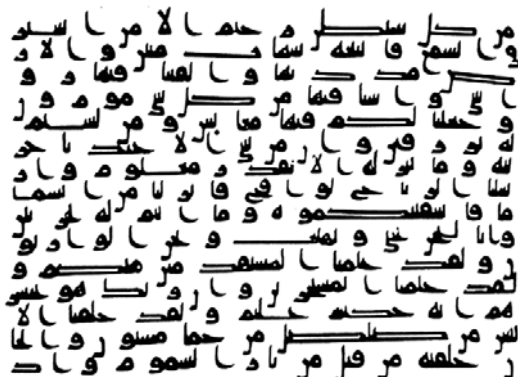
خطی که از کوفه به حکم این که مرکز سیاسی و فرهنگی و دینی بود، شایع شد و انتشار یافت، سه صورت داشت:

۱. صورت خشک و دشوار یاب و سنگین که هرکسی بدان دست نمی‌یافت و جز برای اغراض بلند به کار نمی‌رفت و در این کتاب به نام «کوفی تذکاری» از آن نامبرده شده است.

۲. نوعی که در دست کاتب به سهولت جریان می‌یافته و هرکسی می‌توانسته است با آن کتابت کند و آن را «تحریر» نام نهاده‌ایم.

۳. نوعی دیگر که جمع بین این دو نوع است و به جلال و استواری معروف است به خط «مُصاحف» شهرت دارد. اما خط لینی که کوفه برای مقاصد تدوینی و تحریری برگزیده بود از شمار خطوط خارج شد زیرا شهرهای دیگری در آن شریک شدند و در نتیجه برای کوفه دو نوع خط باقی ماند: ۱. تذکاری ۲. مُصحفی (ایمانی، ۱۳۸۴، ۸۵)

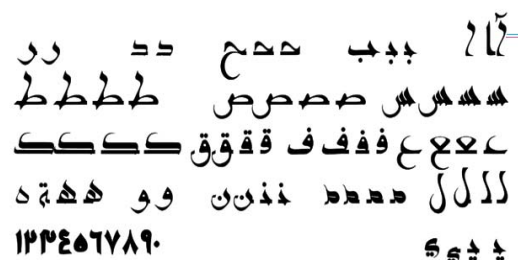
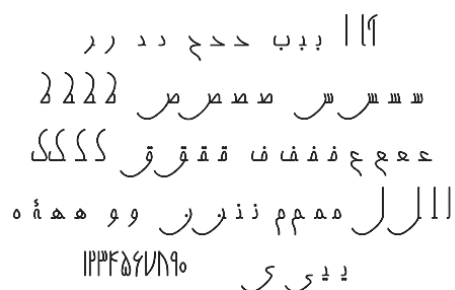
در سده سوم هجری قمری (قرن ۹ م)، دو قسم مهم از خط کوفی ظهور کرد، یکی در شرق و دیگری در شمال

تصویر ۴. قرآن منسوب به حضرت علی بن ابی‌طالب (ع)، موزه آستان قدس رضوی، مأخذ: سبحان، ۱۳۸۱: ۶۵

که در آن کرسی، استقامت و هندسه خط کمتر مورد توجه بوده و نشانه‌ای از ظرافت و هنر و قواعد و ضوابط در آن نیست و هدف تنها ثبت و ضبط مطالب و مفاهیم بوده است. (آصف فکرت، ۱۳۷۷، الف) اما با ظهور اسلام، ظرافت و زیبایی در خط کوفی پدیدار گشت. (لینگز، ۱۳۷۷، ۱۶) این خط برگرفته از خط حجازی بوده که اصل آن به ترتیب: حیری و انباری، کندی و نبطی، صفوی، مُسند و فنیقی پنداشته می‌شود. (آصف فکرت، ۱۳۷۷، الف)

خط کوفی در شهرهای مختلف نام‌های گوناگونی داشته، اما آخرین نام مشهور آن کوفی است؛ زیرا در زمان خلافت عمر، شهر کوفه، نزدیک حیره و انبار ساخته شده بود و مسلمان‌ها از هر طرف به این شهر روی آوردند؛ و در نهایت چون در کوفه به کمال رسید، نام این شهر عراقی که از نخستین مراکز تعلیم اسلام بوده را به خود گرفت. (فضائلی، ۱۳۶۲، ۱۸۷) این خط نتیجه آشکار احساس نیاز به شکلی تصویری در حروف بود، که موجب تلاش‌هایی در

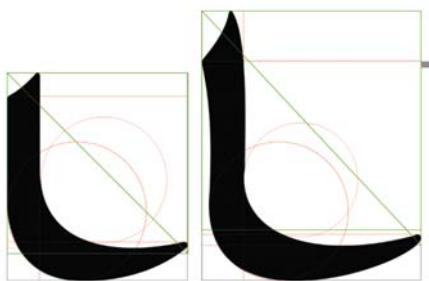

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين

تصویر ۵، طراحی حروف انتظار، برگرفته از خط کوفی ایرانی، قمر مطی، طراح: کوکب طاهباز، مأخذ: همان

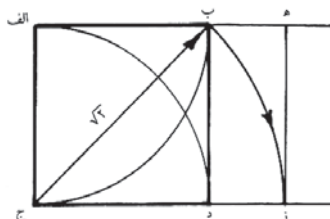
تصویر ۵، طراحی حروف انتظار، برگرفته از خط کوفی ایرانی، طراح: سید محمد زاهدی، مأخذ: www.iranfont.ir

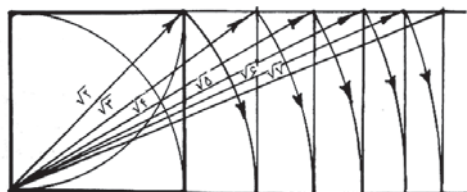
تصویر ۱۱. ساختار حرف (الف) در فونت مولا، مأخذ: نگارندگان
تصویر شماره ۱۲. ساختار حرف (الف) در کوفی کهن، مأخذ: همان

تصویر ۱۳. ساختار حرف (ب) در فونت مولا، مأخذ: همان
تصویر شماره ۱۴. ساختار حرف (ب) در کوفی کهن، مأخذ: همان

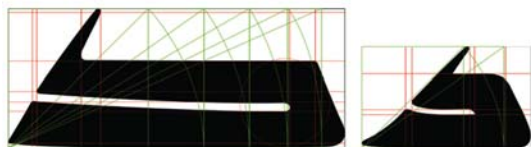

مستطیل ۷۲ از قطر مربع شاخص به وجود می‌آید.

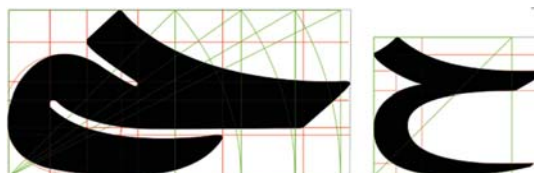

ایجاد مستطیل ۷۳ و غیره از مربع شاخص

تصویر ۱۰. مربع شاخص و مستطیل طلایی، مأخذ: آیت‌اللهی، ۱۳۹۴: ۲۴۳

تصویر ۱۷. ساختار حرف (د) در فونت مولا، مأخذ: همان
تصویر شماره ۱۸. ساختار حرف (د) در کوفی کهن، مأخذ: همان

تصویر ۱۵. ساختار حرف (ح) در فونت مولا، مأخذ: همان
تصویر ۱۶. ساختار حرف (ح) در کوفی کهن، مأخذ: همان

مصاحف خود به کار می‌برند و بنا به مشهور ابوالاسود دوئلی آن را وضع کرده است.

۲. شکل آن علامات مختلفی چون تشدید، همزه، ضمه، فتحه و کسره بود. که نخستین بار خلیل ابن احمد از حروف آن را وضع کرد. مثلاً علامت (س) را از اول تشدید گرفت و ضمه، واو کوچکی است که بالای حروف گذارده و غیره. (همان: ۹۸)

مقصود از شکل ضبط کلمه بر حرکات است تا معنای مورد نظر از آن فهمیده شود و با تلفظ صحیح ادا گردد و گفته شده اول طایفه‌ای که برای کلمات شکل وضع کردند سریانیان بودند.

اما در خصوص وضع نقطه‌هایی که به جای حرکات بکار گرفته شده اند، اکثراً هم نظرند که واضح این نقطه‌ها ابوالاسود بوده است. نویسنده کتاب اطلس خط در مورد اهمیت این نقطه‌ها می‌گوید: «برای هر چیزی روشنایی است، روشنایی خط نقطه است». (فضائلی، ۱۳۶۲: ۱۳۵)

تحسین و تزیین خط کوفی

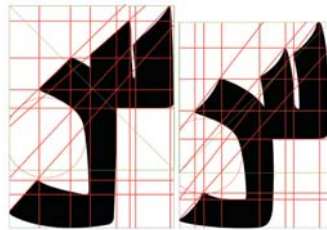
بعد از این که مساله اعراب و اعجام یا نقطه و شکل، در

و یا لفظ کتب مشترک بین اسم و فعل و مفرد و جمع و معلوم و مجهول بوده است. (ایمانی، ۱۳۸۴، ۹۶)

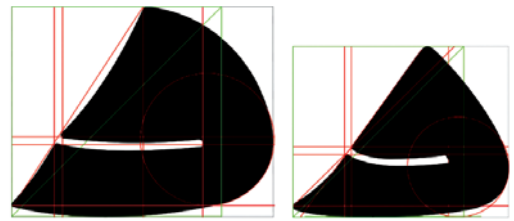
خط کوفی اولیه بدون اعراب و به غیر اعجام بود و مردم قرآن را به طریق سماعی شنیده و حفظ می‌کردند و چون حافظان معدود بودند چندان خوفی از اشتباه خواندن نمی رفت و بدین قسم ۵۰ سال از هجرت گذشت. چون دایره دین و ملک توسعه یافت و... استنساخ قرآن زیاد شد. ابتدا غلط کاری و برای تمیز حروف متشابه مانند ج، ح، خ و س، ش تولید اشکالات شد. در این وقت ابوالاسود دوئلی برای سهولت خوانندگان قرآن، وضع نقطه نمود تا کلمات و حرکات شناخته شود. گمان می‌رود که ابوالاسود این طریقه را از خطوط کلدانیان و سریانیان اخذ کرده باشد. زیرا این طوایف از همسایگان بین النهرین و بابل بوده و در کتابت آن‌ها نقطه استعمال می‌شده و به خلاف خطوط میخی و پهلوی ایرانیان و هیروگلیف مصری و فینیقیان بود که در کتابت آن‌ها نقطه مستعمل نبوده است. (همان، ۹۶)

نقطه گذاری بر ضبط حرکات نیز دو نوع دارد:

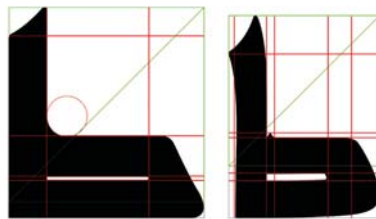
۱. نقطه گذاری با نقطه‌های دور که بیشتر قاریان در

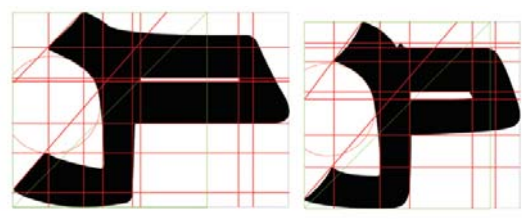
تصویر ۲۱. ساختار حرف (س) در فونت مولا، مأخذ: همان
تصویر ۲۲. ساختار حرف (س) در کوفی کهن، مأخذ: همان

تصویر ۱۹. ساختار حرف (ر) در فونت مولا، مأخذ: همان
تصویر ۲۰. ساختار حرف (ر) در کوفی کهن، مأخذ: همان

تصویر ۲۵. ساختار حرف (ط) در فونت مولا، مأخذ: همان
تصویر ۲۶. ساختار حرف (ط) در کوفی کهن، مأخذ: همان

تصویر ۲۳. ساختار حرف (ص) در فونت مولا، مأخذ: همان
تصویر ۲۴. ساختار حرف (ص) در کوفی کهن، مأخذ: همان

اشاره نمود. (همان، ۹۳)

گونه‌های خط کوفی:

در میان انواع خطوط اسلامی، کوفی دارای بیشترین شیوه‌ها و قلم‌های گوناگون است؛ که در یک تقسیم بندی کلی به اعتبار تطورات منطقه‌ای آن به دو دسته بزرگ تقسیم می‌شود. (سحاب، ۱۳۷۱: ۲۷)

۱. خط کوفی مغربی
۲. خط کوفی مشرقی

– خط کوفی مغربی خود مشتمل بر چند شیوه است:

قیروانی (اندلسی، قرطبی، فاسی)، تونسسی، جزائری، سودانی خط مغربی خود مشتق از خط کوفی قدیم است.

– خط کوفی مشرقی شامل سه شیوه متفاوت:

یکی شیوه اصیل عربی مشتمل بر مکی، مدنی، کوفی، بصری، شامی، مصری و توابع آنهاست.

دیگری شیوه ایرانی و سوم شیوه مختلط است.

تمام این شیوه‌ها نیز، از نظر دقت و بررسی مصاحف و کتیبه‌های مساجد و ابنیه از آجری و کاشی‌کاری و ظروف سفالین و فلزی و سنگ نبشته‌ها، به سه نوع عمده و متمایز منقسم میگردد:

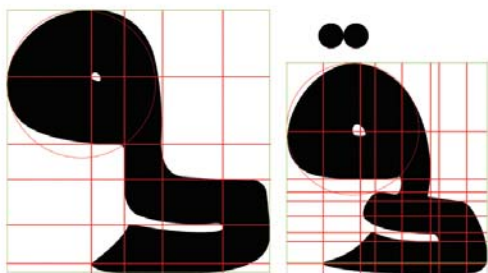
۱. نوع ساده (محرر)
 ۲. نوع تزئینی
 ۳. نوع بنائی (معلی)
- (فضائلی، ۱۳۶۲: ۱۴۳ و ۱۴۴)

اثر نیاز و ضرورت انجام شد و مشکل غلط خوانی قرآن حل شد، هنرمندان خوشنویس قدم بعدی را برداشتند و در نتیجه خط صورت‌های گوناگون یافت. اقدام بعدی توجه به آرایش و تحسین و تذهیب این هنر ارزنده بود و با استعدادی که حروف کوفی برای این منظور داشت، هنرمندان تکلف و تصنع را به جایی رساندند که خط از مقاصد اولیه به کلی دور افتاد و جنبه تزئینی آن به قدری قوت گرفت که خود در میان تزئینات و آرایش‌های پیچ در پیچ و گره خورده کمتر قادر به خودنمایی بود. (ایمانی، ۱۳۸۴: ۱۰۶)

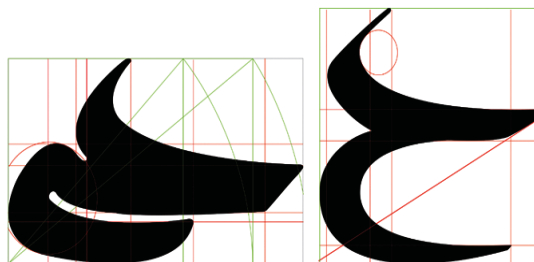
تاریخ تحول خط کوفی از سادگی به تکلف و تزئین و تکامل را آغاز قرن سوم هجری می‌دانند، این خط بنا به قول اکثر محققان در قرن پنجم و ششم هجری به اوج تکامل رسید و قواعد علمی بر آن وضع شد و اسلوب‌ها و سبک‌ها ابداع گردید. (همان، ۱۰۸)

کاربرد خط کوفی

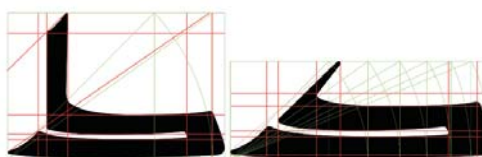
آثار برجامانده‌ای چون خطوط قرآنی و سنگ‌های قبور در دوران اولیه اسلام، و اغلب قرآن‌های اول تا سوم هجری مبین استعمال دینی خط کوفی و مقام آن در کتابت قرآن کریم است. به دلیل اهمیت حفظ مقدسات، بیشتر آثار برجامانده از این خط، مصاحف هستند. از کاربردهای دیگر این خط می‌توان به معماری، کتابت بر روی سنگ‌های قبور، تزئین پارچه، کتب خطی، سکه‌ها و سایر اشیای فلزی

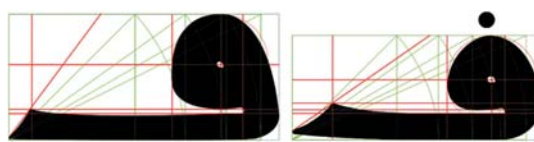
تصویر ۲۷. ساختار حرف (ح) در فونت مولا، مأخذ: همان
تصویر ۲۸. ساختار حرف (ح) در کوفی کهن، مأخذ: همان

تصویر ۲۷. ساختار حرف (ح) در فونت مولا، طراحی از: نگارندگان
تصویر ۲۸. ساختار حرف (ح) در کوفی کهن طراحی از: نگارندگان

تصویر ۲۹. ساختار حرف (ف) در فونت مولا، مأخذ: همان
تصویر ۳۰. ساختار حرف (ف) در کوفی کهن، مأخذ: همان

تصویر ۲۷. ساختار حرف (ح) در فونت مولا، مأخذ: همان
تصویر ۲۸. ساختار حرف (ح) در کوفی کهن، مأخذ: همان

(ر) و (و) که نزدیک به همدیگر دیده می‌شوند و همچون سر (ع) و (غ)، (ف) و (ق) و (م) که در وسط کلمه با جزئی تفاوت شبیه هم هستند و اگر بخواهیم این نقیصه برطرف شود، لازم است نویسنده تفاوت آشکاری بین اینگونه متشابهات قائل شود. مثلاً بین (د) و (ک) همیشه رعایت کند که (د) را کوتاه و کوچک و (ک) را دراز و بزرگ بنویسد و باقی رابره‌مین قیاس تفاوت قائل گردد؛ (فضائل، ۱۳۶۲، ۱۹۰) و همچنین نگارش حروفی مانند (د)، (ک)، (ط) تا جایی که نویسنده فضا داشته، می‌توان کشیده باشد، (شیمل، ۱۳۶۸، ۳۱) به همین دلیل خط کوفی را نمی‌توان ایستا خواند، زیرا خطوط افقی آن غالباً کشیده است، و (لینگز، ۱۳۷۷: ۱۶) از همین رو بیشتر بر روی سطوح مستطیل شکل که در آن پهنای به طور قابل ملاحظه‌ای بیشتر از ارتفاع و بلندی است نوشته، که سبب پویایی آن می‌شود. (سفادی، ۱۳۸۱: ۴۶)

قرآن‌های منسوب به امام علی (ع)

خط کوفی که در مدتی کوتاه به کمال دست یافت، حدود سه قرن در قلمرو خود بر دوام بود؛ و بر اساس توافق همگانی، مقام تنها خط شایسته نگارش قرآن را پیدا کرد. (سحاب، ۱۳۷۱: ۲۵) این خط نامش را از شهر کوفه که نخستین مرکز علمی اسلام و محل خلافت حضرت علی (ع) بوده، وام گرفته است. بسیاری ایشان را واضع خط کوفی و به بیانی دیگر بهترین کسی که این خط را می‌نوشته، می‌دانند.

امام علی (ع) کاتب قرآن و در عین حال، حامی کاتبان و خوشنویسان کلام وحی بوده و در توسعه این خط اهتمام

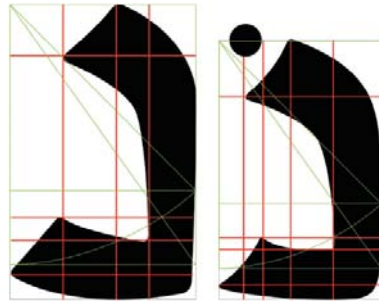
تنزل و انحطاط

پس از رواج اقلام سته: محقق، ریحان، نسخ، ثلث، تویع و رقاع، خط کوفی از رونق افتاد ولی تا قرن هفتم و هشتم هم معمول بود. . . تا حدود قرن یازده که هزار سال از عمر آن گذشته بود یکباره با تمام انواع آن دست به فراموشی سپرده شد و امروز در بعضی ممالک اسلامی انواعی از آن خط تجدید شده است. (همان، ۴۲)

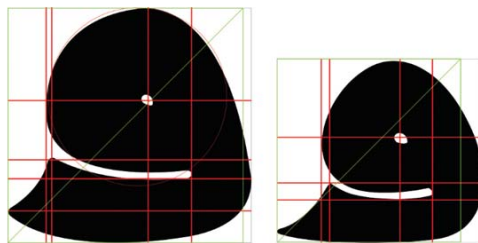
ویژگی‌های ساختار الفبای خط کوفی

خط کوفی نخستین خط خوش و باقاعده‌ای است که نسخه‌های متعددی از قرآن مجید با آن نگارش یافته که رعایت کرسی و تناسب در آن‌ها مشهود است؛ یعنی اضلاع معین یا بخش‌های معینی از حروف بر حسب قاعده روی یک خط مستقیم در هر سطر قرار دارند و هر قدر هم که مکرر شوند، محل قاعده و توازی و تناسب آنها با همانندهای ماقبل و ما بعدشان مراعات می‌گردد. (آصف فکرت، ۱۳۷۷، الف) در واقع می‌توان گفت، زیبانگاری نگارش کوفی، در استقامت ظریف و کامل خطوط عمودی و افقی، قواعد هندسی دوایر حروف و همچنین رعایت کرسی به چشم می‌خورد. (همان، ج)

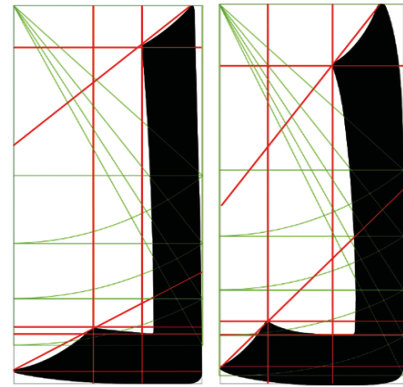
خط کوفی ساده تقریباً یک هشتم دور و بقیه سطح و اغلب دنباله‌های (الف) به طرف عقب برگشته و نکته حائز اهمیت این که در این خط، علاوه بر حروف متشابه، شکل‌های بعضی بابری دیگر تشابه دارد، که در وقت خواندن موجب اشتباه می‌گردد، مانند (ع) و (ح)، (ح) و (ک)، (د) و (ط) و نیز (ص) و (ک) که با اندک تفاوتی مثل هم نوشته شده و مانند

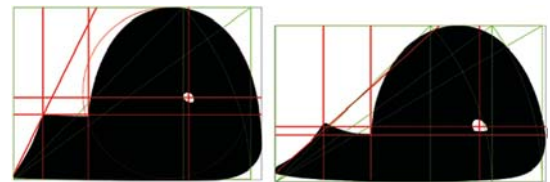
تصویر ۳۹. ساختار حرف(ن) در فونت مولا، مأخذ: همان
تصویر ۴۰. ساختار حرف(ن) در کوفی کهن

تصویر ۴۱. ساختار حرف(و) در فونت مولا، مأخذ: همان
تصویر ۴۲. ساختار حرف(و) در کوفی کهن، مأخذ: همان

تصویر ۳۵. ساختار حرف(ل) در فونت مولا، مأخذ: همان
تصویر ۳۶. ساختار حرف(ل) در کوفی کهن، مأخذ: همان

تصویر ۳۷. ساختار حرف(م) در فونت مولا، مأخذ: همان
تصویر ۳۸. ساختار حرف(م) در کوفی کهن، مأخذ: همان

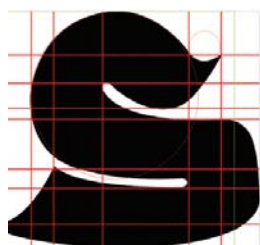
طراحی حروف در واقع مجموعه الفبایی است شامل علایم و سمبل‌ها، که با کنار هم قرار دادن آن‌ها می‌توان هر مقصودی را بیان داشت، که شکل ظاهری و طرز اتصال و کرسی حروف، در آن نقش مهمی ایفا می‌کند. ملاک ارزش‌گذاری و چگونگی تغییر طراحی حروف الفبا به حالت نمایش، سبک، فرم، خوانایی و بافتی که از ترکیب حروف و کلمات در سطر ایجاد می‌شود، برمی‌گردد و از جمله عوامل موثر در آن توجه به خطوط گذشته و سنتی به عنوان مرجع تصویری است. طراحی یک فونت که از یکسری کاراکتر یک نوع و یک اندازه که شامل حروف، اعداد و سایر علائم مورد نیاز در حروف‌چینی است، کاری پیچیده و از پرودام‌ترین آثار گرافیکی است که تاریخ مصرف آن نامحدود و کاربرد آن قابل تکرار است؛ به همین دلیل مستلزم صرف زمان و تلاش بی‌وقفه است، زیرا حرفی که به وسیله هنرمند طراح گرافیک، طراحی می‌شود دارای مفهومی پیام‌رسان است و باید در اجرای بدون نقص و با ظرافت آن دقت به عمل آید تا مفاهیم موردنظر را بیان کند. (ظاهریانی، ۱۳۸۸، ۱۴۲ و ۱۴۸)

در طراحی حروف شیوه‌های مختلفی وجود دارد: انواع خوشنویسی‌های قدیمی و جدید و استفاده از انواع دست‌نوشته‌ها و انواع لوگوتایپ‌های موجود، انواع فونت‌های انگلیسی و انواع خطهایی که قابلیت تبدیل شدن به یک فونت

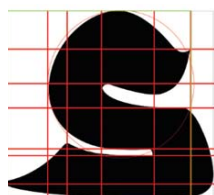
فرموده است. چنانکه مولانا سلطان علی مشهدی در اوایل قرن دهم هجری در منظومه اش بیان نموده که: مرتضی اصل خط کوفی را / کرد پیدا و داد نشو و نما به هر حال اگر ایشان واضع خط کوفی هم نباشند، در نوشتن آن مهارت بسیار داشته‌اند و در ترکیب حروف و ترتیب و اتصال و انفصال آن‌ها کرامت به خرج داده‌اند. (گرومن، ۱۳۸۳، ۶ و ۷) (قلیچ‌خانی، ۱۳۹۲، ۳۸ و ۳۹) تصاویر ۲ تا ۵ نمونه قرآن‌هایی است که کتابت آن منسوب به حضرت امام علی (ع) است.

طراحی حروف (فونت)

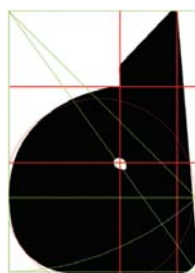
تکثیر و حروف‌چینی در اوایل صنعت چاپ با حروف سربی آغاز شد؛ در آن زمان طراحان حروف با توجه به مقتضیات و محدودیت‌های حروف سربی، حروف بسیاری را برای رفع نیاز جامعه و صنعت چاپ به وجود آوردند. ورود صنعت چاپ به ایران، در واقع زمینه‌ساز نیاز گسترده به حروف قابل تکثیر فارسی شد و چون ماشین‌وسایله‌ای وارداتی بود. اولین نمونه‌های وارداتی این حروف، حاصل تلاش طراحان اروپایی بود که به خط فارسی آشنایی نداشتند و به همین دلیل این نوع حروف مناسب حال استفاده‌کنندگان ایرانی نبود. به دنبال این نارضایتی طراحی حروف فارسی در ایران آغاز شد. (کاسپور، ۱۳۸۸، ۱۳)

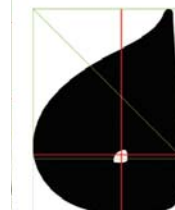
تصویر ۴۶. ساختار حرف (ی) در کوفی کهن، مأخذ: همان

تصویر ۴۵. ساختار حرف (ی) در فونت مولا، مأخذ: همان

تصویر ۴۴. ساختار حرف (ه) در کوفی کهن، مأخذ: همان

تصویر ۴۳. ساختار حرف (ه) در فونت مولا، مأخذ: همان

۶. طراحی حروف نارنج، برگرفته از خط کوفی مشرقی از نوع قرمطی، طراح: کوکب طاهبان، مأخذ: ایران فونت و تصاویر ۷، ۸ و ۹. طراحی حروف «اندلس»، «توبا»، «تمیز»، «احد»، «کوفی نیشابوری»، «بنایی» نیز از جمله فونت‌هایی می‌باشند که برگرفته از خط کوفی‌اند.

معرفی فونت مولا

نام فونت: مولا، وزن: ضخیم، فرمت: OTF، زبان: فارسی، عربی، اردو، پشتو و کردی، سال ساخت: ۱۳۸۸
فونت مولا در سال ۱۳۸۸، از نمونه صفحات قرآنی منسوب به مولای متقیان علی (علیه السلام) توسط حسین زاهدی طراحی شده و دارای نقطه، حروف ترکیبی و اعراب کامل است.

طراح این فونت، هدف از ساخت این قلم را احیاء خط کوفی نزدیک به خطی که در نوشتن قرآن‌های قدیمی از آن استفاده می‌شده، بیان کرده است. این قلم شامل همه اعراب تکی و ترکیبی است و دارای حروف ترکیبی است و اعراب در محل خود روی حروف قرار می‌گیرد. طراحی این فونت شش ماه زمان برده است، این فونت در تمام برنامه‌هایی که فونت استاندارد را حمایت می‌کنند و از نظر قرار دادن اعراب و حروف ترکیبی مشکل ندارند، عمل می‌کند و هماهنگ است. نسخه اصلی این فونت، از زبان‌های فارسی،

عربی، اردو، پشتو و کردی پشتیبانی می‌کند. (جدول ۱)
طراح فونت مولا در خصوص طراحی این فونت گفته اند: همانطور که از نام فونت مولا مشخص است این فونت از قرآنی به خط کوفی کهن منسوب به امام علی (ع) که در موزه آستان قدس رضوی است، طراحی گردیده که در واقع می‌توان گفت به نوعی استاندارد سازی انجام گرفته و در آن سعی شده حروف به حالت امروزی طراحی شود که خواندن آن آسان تر باشد. نقطه‌ها نیز پس از طراحی حروف، طبق انتخاب، به صورت دایره اضافه گردیده. این فونت حالت گرافیکی قوی دارد که در ترکیب بندی مربع کامل می‌شود.

الفبای فونت مولا

برای نشان دادن این تفاوت ساختاری، حروف درون

زیبا را داشته باشند.

طراحی حروف با استفاده از خوشنویسی‌ها و دست نوشت‌ها، وقتی تبدیل به فونت می‌شوند نوعی از طراحی حروف صورت می‌گیرد که از لحاظ فنی تبدیل به یک فونت کامپیوتری می‌شوند مگر اینکه یک خوشنویس به ابداع خط نوشتاری بپردازد حال در یک مسیر نوشتاری نسخ باشد یا خطوط نوشتاری دیگری مثل نستعلیق، ثلث، شکسته نستعلیق، معلی و... که در این روش‌ها آن دست نوشته با اجرای مراحل تبدیل به فونت کامپیوتری می‌شود اما در روش دیگر یک المان پایه و اساس برای طراحی حروف و تبدیل شدن به فونت کامپیوتری و کاربردی قرار می‌دهند.

نکات و شاخصه‌های طراحی حروف

قلم دارای ویژگی‌هایی نظیر: ترکیب، کرسی و خط زمینه حروف، تنظیم فشردگی و کشیدگی حروف، میزان ارتفاع حروف، ضخامت حروف، اتصال حروف، اندازه حروف، فواصل و چینش حروف در یک کلمه (پاساژ متعادل) و بین کلمات، نقطه در حروف و رنگ حروف است. و طراح باید به درستی این موارد را در قلم ابداعی لحاظ نماید. این ویژگی‌ها پیوند تنگاتنگی با اصول و قواعد خوشنویسی دارند. (رضائی نبرد، ۱۳۹۲: ۲۴۵)

نکات متعددی در ابداع یک فونت جدید دخالت دارند، که هر کدام از اهمیت قابل ملاحظه‌ای برخوردارند: ۱. ابداع یک المان جدید و زیبا ۲. ساخت حروف از روی المان ابداعی ۳. تعیین ضخامت مناسب با طول و عرض حروف ۴. متناسب سازی فضای بین حروف و فاصله گذاری ۵. کنار هم قرار دادن حروف با یکدیگر و نسبت آن‌ها نسبت به همدیگر ۶. متناسب کردن فاصله دو سطر با یکدیگر و در نهایت تست پیرینت در سایزهای مختلف و کنترل فضاها در چاپ حروف در اندازه‌های مختلف. (حسین زاهدی، کوکب طاهبان، ۱۳۸۷: ۱۳)

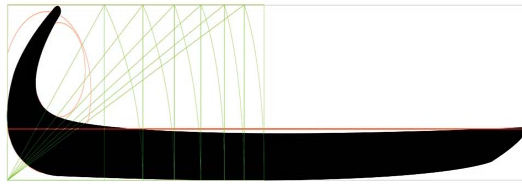
نمونه‌های طراحی حروف با استفاده از خط کوفی

تصویر ۵، طراحی حروف انتظار، برگرفته از خط کوفی ایرانی طراح: سید محمد زاهدی، مأخذ: ایران فونت، تصویر

۱. حسین زاهدی پور متولد سال ۱۳۵۲ در استان تهران است. وی مدرک کارشناسی ارتباط تصویری خود را در سال ۱۳۷۹ از دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی با رساله‌ای پیرامون طراحی فونت اخذ کرد، که فونت فرزانه یکی از نمونه فونت‌های کار شده در آن رساله است. او از سال ۱۳۸۰ بطور حرفه‌ای در ساخت فونت در شرکت نرم افزاری هامون فارسی نویس پروین شروع بکار کرد.

شورای عالی اطلاع رسانی، سفارش ساخت فونت‌های «نیریزی» و «ایران نستعلیق» و همچنین استاندارد سازی تعدادی از رایج ترین فونت‌های موجود، همچون لوتوس، بدر، تپتر، نازنین، زر و... که به «آی آر» معروف هستند را، به وی واگذار کرد. با توجه به فعالیت‌های مستمر و تجربیات هنری اش در زمینه طراحی فونت‌های فارسی و قرآنی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، مدرک درجه دو هنری را که معادل با فوق لیسانس هنرهای تجسمی است رابه او اهدا نمود.

جدول ۱. الفبای فونت مولا

تصویر ۷۷. ساختار حرف (ی) معکوس در کوفی کهن، مأخذ: همان

کادری با محورهای عمودی و افقی قرار داده شده بر مبنای مربع شاخص و مستطیل طلایی به بیان اختلافات آن‌ها پرداخته شده است.

نحوه تعیین مربع شاخص و مستطیل طلایی

از تمام شکل‌هایی که به عنوان «گستره اصلی»، «زمینه» یا «زیربنا» یک اثر استفاده شده اند، از همه بیشتر، اشکال و گستره‌هایی است که به «مربع» مربوط است، به عبارت دیگر «اشکال چهارگوش» با گوشه‌های راست، به صورتی کشیده، خواه افقی، خواه عمودی، آنچه که «مستطیل» نام گرفته است. کوچکترین قسمت هر شکل برای چشم انسان، مبدا طبیعی مقایسه و سنجش «کیفیت و چگونگی» آن شکل است. بنابراین در اشکال چهارگوش مستطیلی، پهلوهای کوچکتر، مقیاس و معیار سایر نسبت‌هاست. این سنجش در مربع به طرز «بی تفاوت» عمل می‌شود و این به کشش‌ها و نیروهای اضلاع و گوشه‌های آن مربوط می‌گردد. کشش‌های مربع دو گونه اند: کشش‌هایی که از مرکز مربع به میانه اضلاعش وارد می‌گردد و مانع می‌شود که اضلاع مربع به سوی بیرون «ورم» کرده و مربع را شکلی «خمیده خطی» کنند. این کشش‌ها به صورت دو میانگر عمود بر هم اضلاع نشان داده می‌شوند، که هر کدام به تنهایی مربع را به دو نیم مساوی با نسبت‌های ۱ بر ۲ بخش می‌نماید. بارسم هر یک از این میانگرها پدیده تازه‌ای آشکار می‌گردد: تنها شکل «مربع» به دو شکل هم‌مرز و به هم چسبیده مستطیلی تبدیل می‌گردد که هر کدام کشش‌ها و نیروها و ویژگی‌های متفاوتی نسبت به «مربع زاینده» آنها یا «مربع شاخص» دارند. از سوی دیگر این دو کشش دیگر، کشش اقطار به سوی بیرون سبب می‌شود که گوشه‌ها راست مانده و مربع را به دگردیس شدن بکشاند. چنین است حرکت متناسب مربع به سوی تشکیل مربع-مستطیل آغازیده می‌شود. چون در ساختن مستطیل از مربع استفاده می‌کنیم، این مربع را «مربع زاینده» یا «مربع شاخص» می‌گوییم؛ که اضلاع و اقطار و سایر ویژگی‌هایش در ترکیب اثری که در مستطیل ایجاد خواهد شد، تاثیر فراوان و مستقیم دارد. (آیت‌اللهی، ۱۳۹۴: ۲۴۱)

«الف»

در بررسی ساختار حرف (الف) در تصویر شماره ۱۱ مشاهده

فونت مولا			
الفبا	اول کلمه	وسط کلمه	آخر کلمه
ا	آ		ا
ب	ب	ب	ب
پ	پ	پ	پ
ت	ت	ت	ت
ث	ث	ث	ث
ج	ج	ج	ج
چ	چ	چ	چ
ح	ح	ح	ح
خ	خ	خ	خ
د	د	د	د
ذ	ذ	ذ	ذ
ر	ر	ر	ر
ز	ز	ز	ز
ژ	ژ	ژ	ژ
س	س	س	س
ش	ش	ش	ش
ص	ص	ص	ص
ض	ض	ض	ض
ط	ط	ط	ط
ظ	ظ	ظ	ظ
ع	ع	ع	ع
غ	غ	غ	غ
ف	ف	ف	ف
ق	ق	ق	ق
ک	ک	ک	ک
گ	گ	گ	گ
ل	ل	ل	ل
م	م	م	م
ن	ن	ن	ن
و	و	و	و
ه	ه	ه	ه
ی	ی	ی	ی

تصویر ۴۸. بخشی از قرآن منسوب به حضرت علی بن ابی طالب (ع)
،موزه آستان قدس رضوی، مأخذ: همان

تصویر ۴۹. کلمه (هم) در فونت مولا، مأخذ: همان

تصویر ۵۰. کلمه (هم) در کوفی کهن، مأخذ: همان

انحنای قسمت پایین مماس با دایره نیست.

«س»

این حرف ترکیبی از دو دندانه و حرف (ن) است، که فاصله دندانه دوم با ابتدای حرف (ن) (دندانه سوم) و انحنای دندانه سوم، در فونت مولا زیاد است. دندانه‌های (س) در کوفی کهن، ارتفاع کمتری از سایر دندانه‌ها در حروف دیگر دارد که به نوعی به تشخیص آن کمک می‌کند. (همان، ۷۰) در حالی که در فونت مذکور این قضیه به چشم نمی‌خورد و حتی بلندتر از دندانه حرف (ب) است، انحنای بالای داندانه‌ها، کوفی کهن کم، ولی در فونت نامبرده که برگرفته از حرف (الف) است، بیشتر است.

«ص»

بخش انتهایی این حرف، همان (ن) است. در فونت مولا حرف (ص) دارای یک زائده در قسمت انتهایی سمت چپ است. تفاوت ظاهری شکل‌های زیر بیشتر مربوط به فضای منفی داخلی، دندانه و حرف (ن) انتهایی است. با توجه به محورهای رسم شده، این حرف بیشتر متمایل به حالت افقی است اما در فونت مولا در قالب مربع است.

«ط»

ساختار حرف (ط)، از ترکیب حرف (ص) و (الف) تشکیل شده است، با این تفاوت که دندانه حرف (ص) در (ط) نیست. زائده‌ای که در فونت مولا در حرف (ص)، وجود داشت، در حرف (ط) نیز تکرار شده، قسمت عمودی این

می‌شود که، این حرف در فونت مولا، دارای ارتفاع زیاد و انحنا در قسمت چپ عمودی و همچنین کشیدگی زیاد دنباله (الف) در قسمت افقی، نسبت به کوفی است. حرف (الف) یکی از بلندترین حروف کوفی کهن است، اما ارتفاع آن در حد ارتفاع فونت مولا است.

«ب»

در حرف (ب) آخر، دندانه ابتدایی به صورت عمود نیست، بلکه دارای انحنا و مورب است، که در نمونه فونت مولا، دندانه اول همانند قسمت بالای (الف) و عمود است. دندانه حرف (ب) فقط در حالت ابتدا و میانه کلمه، به صورت عمود است. در فونت مذکور حرف (ب) دارای سه محور افقی است که ناشی از انحنای قسمت انتهایی این حرف است که از خط کرسی بلند و به بالا آمده است، در حالی که در کوفی کهن حرف (ب) تحت هر شرایطی، روی خط کرسی اصلی قرار می‌گیرد. (موسوی جزایری، ۱۳۹۲: ۵۴)

محور مورب نیز در حرف (ب) فونت مولا، در ابتدا و انحنا دارای زوایای مختلف است؛ در حالی که در کوفی کهن اینگونه نیست. لازم به ذکر است که اندازه کشیدگی‌های افقی تمام حروف در خط کوفی اولیه کاملاً متغییر بوده است؛ برای مثال حرف (ب) را از اندازه خیلی کوتاه تا اندازه خیلی بلند می‌توان نوشت که بسته به فضای سطر نوشته و صفحه دارد. (همان، ۵۴)

«ح»

حرف (ح) از جمله حروفی است که در این فونت به کلی تغییر یافته، و به صورت امروزی نوشته شده است، قسمت مورب این حرف تا حدودی برگرفته از کوفی کهن، اما امتداد آن، همانند کوفی، معکوس نیست. حرف (ح) در کوفی کهن، در قسمت افقی، به روی کرسی قرار می‌گیرد و قسمت منحنی آن، مشابه انحنای حرف (و) است.

«د»

از جمله حروفی که بر اساس ساختار در فونت مولا، شبیه به کوفی کهن است، حرف (د) است. این حرف روی خط کرسی قرار می‌گیرد و زائده قسمت انتهایی آن، مایل به سمت راست است. همانطور که پیش از این ذکر شد، کشیدگی در قسمت افقی حروف، بسته به فضا و انتخاب خوشنویس دارد.

«ر»

حرف (ر) از جمله حروفی است که در شیوه‌های گوناگون کوفی، شکل‌های متفاوتی دارد. (همان، ۶۶) با این حال با بررسی ساختار آن، میانه بودن آن را می‌یابیم، یعنی نه حالت افقی دارد، نه حالت عمودی، و انحنای آن با دایره نشان داده شده؛ قسمت ابتدایی این حرف در کوفی دارای انحناست، اما در فونت مولا، بدون انحناست، همچنین

چشم نمی خورد.

«ک»

حرف (ک) دارای وجه اشتراک با حرف (د) و (ط) است. زمانی که این حرف در حالت اتصال (اول و وسط کلمه) قرار می گیرد، کاملاً شبیه به حرف (د) در وضعیت کشیده است، اما زمانی که در حالت مفرد و اتصال به آخر کلمه، مشابه حرف (ط) است و سرکش آن مانند (الف)، عمود قرار می گیرد.

در فونت مولا این حرف در حالت منفرد، همچنان مانند حالت اتصال ترسیم شده که با کوفی کهن تفاوت دارد. حرف (ک) از جمله حروفی است که، کاملاً در بالای کرسی قرار می گیرد.

«ل»

با توجه به محورهای حرف (ل)، مشاهده می شود که ساختار آن، بر پایه محور عمودی است. ارتفاع این حرف از بالای خط کرسی، به اندازه ارتفاع حرف (الف)، و انتهای آن، اندکی کوتاه تر از سمت انتهای حرف (ن) است. حرف (ل) در واقع جز حروف مسطح و نامنعطف کوفی اولیه است. (همان، ۹۸)

عمده تفاوت ظاهری این حرف در فونت مولا با کوفی کهن، در تفاوت (الف) و (ن) است.

«م»

یکی از حروف مدور که شباهت زیادی به حرف (ف) و (و) دارد، حرف (م) است. این حرف، بر روی خط کرسی قرار می گیرد. در فونت مولا، فضای منفی میانی این حرف به سمت پایین است که در شکل کلی این حرف تاثیر منفی گذاشته است.

«ن»

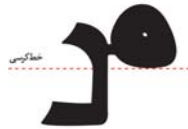
حرف (ن) که پایه حروفی نظیر (س) (ص) (ل) است، در کوفی کهن نقش مهمی ایفا می کند. (همان، ۶۸). محور غالب این حرف، عمود است و خود حرف بیشتر از زوایای مدور تشکیل شده و حدود یک سوم از کل ارتفاع این حرف در بالای خط کرسی، و دو سوم بقیه در قسمت پایین آن قرار می گیرد.

«و»

حرف (و) از جمله حروفی است که در اغلب ترکیبات، روی کرسی قرار می گیرد مگر در برخی از ترکیب کلمات که، به زیر خط زمینه جابجا می شود. (همان، ۸۲)؛ حرف (و) نیز همانند حرف (ن) از مهم ترین حروف کوفی است، چرا که مبنای حروف مدور دیگر قرار می گیرد. کشیدگی پایین در سمت چپ اغلب از منحنی بالا جلوتر و متمایل به بالاست ولی در فونت مولا کمی متفاوت است.

تصویر ۵۱. بخشی از قرآن منسوب به حضرت علی بن ابی طالب (ع)، موزه آستان قدس رضوی، مأخذ: همان.

تصویر ۵۲. کلمه (من) در کوفی کهن، مأخذ: همان

تصویر ۵۳. کلمه (من) در فونت مولا، مأخذ: همان

حرف، ارتفاع حرف (الف) را دارد. این حرف در هر وضعیت قرار گیرد (مفرد، متصل) همیشه در روی خط زمینه قرار خواهد گرفت. (همان، ۷۷)

«ع»

حرف (ع) نیز همانند حرف (ح) از جمله حروفی است که در این فونت به کلی تغییر یافته، بخش آغازین این حرف در فونت مولا، تا حدودی برگرفته از کوفی کهن، اما امتداد آن، معکوس نیست. حرف (ع) در کوفی کهن، در قسمت افقی، به روی کرسی قرار می گیرد و قسمت منحنی آن، مشابه انحنا حرف (و) است. با توجه به محورهای رسم شده، ساختار این حرف در کوفی کهن، بر محور افقی است.

«ف»

ساختار اصلی این حرف در کوفی کهن، افقی است و از جمله حروفی است که کاملاً بر روی خط کرسی قرار می گیرد، که در فونت مولا، انتهای آن به سمت بالا تمایل دارد. سر این حرف تقریباً مشابه حرف (و) است.

«ق»

حرف (ق) را در خط کوفی کهن، می توان جز حروف (کم) و (بیش) مدوری دانست که بعدها به فرمی کاملاً مدور تبدیل گردید، این حرف در واقع از ترکیب حروف (ف) یا (و) و (ی) با اندک تفاوتی تشکیل شده است. (همان، ۹۲) این حرف در فونت مولا در قسمت انتهایی که بر گرفته از حرف (ی) است دارای زائده ای با ضخامتی است که به سمت چپ تمایل دارد که در مشابه آن در قرآن منسوب به امام علی (ع) به

تصویر ۵۷. کاراکتر العالم (طراحی نمونه‌ای از کوفی منسوب به امام علی (ع)، مأخذ: همان.

تصویر ۵۸. کاراکتر العالم، فونت مولا، مأخذ: همان

تصویر ۵۴. بخشی از قرآن منسوب به حضرت عالی بن ابی طالب (ع)، موزه آستان قدس رضوی، مأخذ: همان

تصویر ۵۵. ترکیب حروف (خلق السموت) در فونت مولا، مأخذ: همان

تصویر ۵۶. ترکیب حروف (خلق السموت) در کوفی کهن، مأخذ: همان

«ه»

که در قسمت ابتدای کلمه واقع شده، حالت صحیح خود را از دست داده و حرف (م) هم دچار اندک تغییر شکل است. همچنین اتصال بین دو حرف در فونت مولا بسیار با ضخامت است. نکته‌ای که در اکثر حروفی که دارای فضای منفی میانی هستند، در فونت مولا به چشم می‌خورد این است که، در جای صحیح خود قرار نگرفته‌اند.

نکته‌ای که در کلمه «من» مطرح است، صرف نظر از شکل متفاوت (م)، نحوه اتصال (م) و (ن) است که در قرآن‌های مورد نظر با ضخامتی کم متصل شده‌اند ولی در فونت مولا، این نکته رعایت نشده و ضخامت اتصال بیش از اندازه است، که با توجه به اینکه فونت مولا برگرفته از قرآن منسوب به امام علی (ع) است، در آن استقلال حروف دیده نمی‌شود.

در بررسی نمونه‌ای دیگر، ترکیب (خلق السموت) از لحاظ کرسی و اتصال مورد بررسی قرار گرفت، که مشاهده گردید در نمونه فونت مولا، کرسی دارای مشکل و حرف (الف) زیر خط کرسی قرار می‌گیرد و همچنین علاوه بر صورت حروف که تا حدودی متفاوت است؛ فواصل بین اتصالات (اتصال (م)، (و)) نیز رعایت نشده است.

نمونه طراحی حروف انجام‌شده

کلمه العالم و نحوه قرارگیری بر روی خط کرسی و اتصالات بررسی شده است. جدول ۲ با بررسی الفبای فونت مولا و مقایسه آن با قرآن‌های برجایمانده منسوب به علی ابن ابیطالب (ع) تهیه گردیده، که نتایج حاصله نشان دهنده تفاوت الفبای این فونت با خط کوفی منسوب به امام علی (ع) است، که در بعضی حروف کم و متوسط و در برخی شکل حروف کاملاً عوض شده است.

حرف (ه) از حروفی است که در نسخه‌های موجود کوفی کهن، دارای اندک تفاوت ظاهری است، اما در مصحفی که منسوب به حضرت علی (ع) در موزه آستان قدس رضوی به جامانده، به این شکل است. این حرف نیز مانند حرف (و) اغلب بر روی خط کرسی است، مگر در برخی اتصالات که پایین‌تر از خط زمینه قرار می‌گیرد.

عمده تفاوت این حرف در فونت مولا با کوفی کهن، در حرکت عمود سمت راست است و در محل قرارگیری فضای منفی میانی است.

«ی»

حرف (ی) در حالت منفرد دارای دو شکل است. در تصویر (۴۶)، ساختار این حرف طبق محورها نمایش داده شده که منطبق بر دایره است و بیشتر بالاتر از کرسی قرار می‌گیرد. در فونت مولا فضای بین دو انحنا زیاد و انحنای رو به بالا در شروع این حرف کم است. نوع دیگر حرف (ی)، به صورت معکوس دارای ساختاری افقی است.

بررسی خط‌کرسی و اتصالات در برخی ترکیبات

در این قسمت به بررسی چند نمونه از ترکیبات و نحوه اتصال آن‌ها می‌پردازیم که در ابتدا با قرار دادن قسمتی از تصویر قرآن منسوب به امام علی (ع)، کلمه را نمایش و بعد ابتدا آن را با فونت مولا نوشته و سپس شیوه صحیح آن را اجرا نموده ایم.

در تصویر شماره ۴۸ که ترکیب (هم) مورد بررسی است، مشاهده می‌شود که در فونت مولا، حرف (ه) بر روی خط کرسی قرار ندارد و از طرفی حرف (ه) زمانی

جدول ۲. مقایسه الفبای فونت «مولا» و خط کوفی منسوب به امام علی (ع)، مأخذ: همان.

نسبت به کوفی منسوب به امام علی (ع) آسیب شناسی فونت مولا امام علی (ع)	فونت مولا			
	الفبا	آخر کلمه	وسط کلمه	اول کلمه
ارتفاع زیاد و انحنا در قسمت چپ عمودی و همچنین کشیدگی زیاد دنباله (الف) در قسمت افقی، نسبت به کوفی	الف	ا		ا
دندانه ابتدایی در حرف «ب» آخر کوفی کهن دارای انحنا و مورب است که در فونت مولا عمود است.	ب	ب	ب	ب
حرف «ج» آخر در فونت مولا به کلی تغییر یافته	ج	ج	ج	ج
	د	د	د	د
تفاوت در انحنا ابتدای حرف	ر	ر	ر	ر
فاصل زیاد بین دندانه ها و ارتفاع بلند دندانه ها در فونت مولا نسبت به کوفی	س	س	س	س
تفاوت در فونت مولا نسبت به کوفی: زائده در قسمت انتهایی سمت چپ، فضای منفی داخلی، دندانه و حرف (ن) انتهایی است.	ص	ص	ص	ص
زائده در قسمت انتهایی وصل به دسته، ارتفاع بلند دسته «ط»	ط	ط	ط	ط
حرف «ع» آخر در فونت مولا به کلی تغییر یافته	ع	ع	ع	ع
	ف	ف	ف	ف
در فونت مولا حرف «ق» دارای زائده‌ای با ضخامتی که به سمت چپ متمایل دارد	ق	ق	ق	ق
در کوفی کهن سرکش این حرف در حالت (کلمه اول و آخر) به صورت عمود است ولی در فونت مولا مورب است	ک	ک	ک	ک
عمده تفاوت ظاهری این حرف در فونت مولا با کوفی کهن، در تفاوت (الف) و (ن) می‌باشد.	ل	ل	ل	ل
در فونت مولا، فضای منفی میانی این حرف به سمت پایین می‌باشد که در شکل کلی این حرف تاثیر منفی گذاشته، تفاوت دیگر در حالت وسط این حرف است.	م	م	م	م
	ن	ن	ن	ن
در این حرف کشیدگی پایین در سمت چپ اغلب از منحنی بالا جلوتر و متمایل به بالاست ولی در فونت مولا کمی متفاوت است.	و	و		و
در فونت مولا حرکت عمود سمت راست و محل قرارگیری فضای منفی میانی متفاوت است، همچنین در تمامی حالات (اول، وسط، آخر) متفاوت است.	ه	ه	ه	ه
در فونت مولا فضای بین دو انحنا زیاد و انحنا رو به بالا در شروع این حرف کم می‌باشد. و «ی» برعکس طراحی نشده.	ی	ی	ی	ی

نتیجه

با آسیب‌شناسی و بررسی اصول و قواعد و تفاوت‌ها و شباهت‌های فونت مولا با خط کوفی منسوب به امام علی (ع)، در می‌یابیم که این فونت (قلم) به طور کامل از خط کوفی متأثر نبوده و دست خوش تغییراتی گذشته؛ که این تغییرات گاه ناچیز و گاه متوسط است. این تغییرات در بعضی حالات مفرد حروف در فونت مولا مانند حرف (ک آخر، تصویر شماره ۳۳) که سرکش آن مورب است دیده می‌شود، حال آنکه در خط مذکور حالتی کاملاً عمود دارد و یا می‌توان به زائده‌هایی اشاره کرد که در بعضی حروف این قلم (ص) (تصویر شماره ۲۳)، ط (تصویر شماره ۲۵) ق (تصویر شماره ۳۱) وجود دارد و در خط کوفی مشاهده نمی‌گردد. شاکله حرف (الف) (تصویر شماره ۱۱) در فونت مولا به مراتب بلندتر و کشیدگی دنباله آن، بیشتر از (الف) کوفی است. دندان ابتدایی حرف ب (تصاویر ۱۳ و ۱۴) در فونت مولا عمود است حال آنکه در کوفی کهن مورب و دارای انحنا است. حرف (ه) فاقد حرکت عمود سمت راست است که در ساختار آن تاثیر گذاشته است. حروف (ن)، (تصویر شماره ۳۹)) و (و)، (تصویر شماره ۴۱) از حروف مهم در کوفی کهن می‌باشند چرا که مبنای حروف دیگری چون (ف، ق، ل، س، ص) قرار می‌گیرند؛ در قلم مذکور حرف (و) تا حدودی متفاوت با کوفی کهن است. حرف (ی) معکوس، در فونت مولا طراحی نشده است.

محل قرارگیری فضای منفی میانی در حروف (م) (تصویر شماره ۳۷)، و (تصویر شماره ۴۰)، نیز در مقایسه با خط کوفی متغییر است. و همچنین حروف (ح)، (تصویر شماره ۱۵)، ع (تصویر شماره ۲۷) به صورت کامل دچار تغییر گذشته است. این تغییرات در بعضی حروف ممکن است به دلیل استانداردسازی صورت گرفته باشد که حالت خواندن این خط آسان‌تر گردد. در بررسی خط کرسی این قلم نیز، شاهد عدم رعایت کرسی در ترکیب حروف بودیم؛ که گاه حروف در جایی که باید بر روی کرسی قرار گیرند، بالاتر یا پایین‌تر از آن می‌باشند (تصویر ۴۹ و ۵۰)

در قسمت اتصال حروف در ترکیبات (تصویر شماره ۵۲ و ۵۳) شاهد ضخامت اتصال در در قلم مولا نسبت به کوفی کهن بودیم. و اجرای رایانه‌ای حروف در بعضی قسمت‌ها، (در سایز بزرگ حروف) دارای شکستگی است که ناشی از ضعف در اجرای حروف است. در نهایت می‌توان گفت طراحی فونت، به خصوص بر مبنای خطوط سنتی، کاری پیچیده است، که با شناخت دقیق خطوط سنتی و توجه به قابلیت‌های آن‌ها می‌توان قلمی بی‌نقص جهت استفاده در هنر معاصر ایجاد کرد.

منابع و مأخذ

- آصف فکرت، محمد. ۱۳۷۷. خط کوفی. تهران: کیان کتاب.
- آیت‌اللهی، حبیب‌الله. ۱۳۹۴. مبانی نظری هنرهای تجسمی. تهران: نشر سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- اعتمادمقدم، علی قلی و دیگران. ۱۳۸۳. خط خوش فارسی (مجموعه مقالات). تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ایمانی، علی. ۱۳۸۴. سیر خط کوفی در ایران. تهران.
- رضائی نبرد، امیر. ۱۳۹۲. خوشنویسی و طراحی حروف «بانگرشی جامع به طراحی حروف». نشر جمال هنر.
- زمانی ناصر، موسی. ۱۳۸۱. پیدایش خط کوفی. ناشر مؤلف.
- سحاب، عباس. ۱۳۸۱. اطلس چهارده قرن هنر اسلامی. تهران: مؤسسه جغرافیایی و کارتوگرافی سحاب.
- سفادی یاسین، حمید. ۱۳۸۱. خوشنویسی اسلامی. ترجمه مهناز شایسته فر. تهران: انتشارات مؤسسه

مطالعات هنر اسلامی.

شیمیل، آنه ماری. ۱۳۶۸. خوشنویسی و فرهنگ اسلامی. ترجمه اسدالله آزادی. مشهد: آستان قدس رضوی. ظاهریانی، هوشیار. ۱۳۸۸. «بررسی ظرفیت‌های خط نسخ و کاربرد آن در طراحی حروف فارسی»، کارشناسی ارشد ارتباط تصویری، استاد راهنما: عبدالرضا چارئی، تهران: دانشگاه شاهد. علی بیگی، رضوان. ۱۳۸۸. «سیر تحول خط کوفی در نگارش قرآن‌های سده اول تا پنجم هجری و بررسی ساختار آن»، نگره، ش ۱۲.

حسین زاهدی، کوکب طاهباز. ۱۳۸۷. طراحی فونت به روایت دو طراح. تهران: فصلنامه گرافیک و چاپ، شماره ۸.

فضائلی، حبیب‌الله، ۱۳۶۲، اطلس خط، اصفهان: مشعل.

فضائلی، حبیب‌الله، ۱۳۸۳، تعلیم خط، تهران: سروش.

قلیچ‌خانی، حمیدرضا، ۱۳۹۲، درآمدی بر خوشنویسی ایرانی، تهران، فرهنگ معاصر.

کاسپور، هدی، ۱۳۸۸، بررسی و تجزیه تحلیل فونت ایران نستعلیق و ارتباط آن با خط نستعلیق، کارشناسی، ارتباط تصویری، استاد راهنما: عبدالرضا چارئی، تهران: دانشگاه شاهد.

گرومن، آدولف، ۱۳۸۳، منشا و توسعه ابتدایی کوفی گلدار، ترجمه مهناز شایسته‌فر، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

لینگز، مارتین. ۱۳۷۷. هنر خط و تذهیب قرآنی. تهران: گروس.

موسوی جزایری، محمد وحید. ۱۳۸۹. خط و خوشنویسی (جلد اول: خط کوفی). تهران: انتشارات آبان.

موسوی جزایری، محمد وحید. ۱۳۸۴. دانشنامه کوفی. تهران: نشر موزه رضا عباسی.

موسوی جزایری، محمد وحید. ۱۳۹۲. آموزش خواندن و خوش نویسی در دست نوشته‌های خط کوفی اولیه. تهران: انتشارات آبان.

Pathology and Evaluation of Graphic Structure of MolaFont via Ancient Kufic Sample

Masoomeh hadi hamrah, M.A. in Graphic Arts, ShahedUniversity, Alborz, Iran.

Abdulreza Chareie, PhD, Assistant Professor & Faculty Member, Art Faculty, ShahedUniversity, Tehran, Iran.

Received: 2016/4/4

Accepted: 2017/5/7

Kufic script is the first Islamic writing style which has elegance and firmness. The oldest version of Quran was in ancient Kufic style and it is ascribed to Imam Ali (AS).

Reading this writing style was so complicated that resulted in the invention of the sextet fonts. Finally with the graphic relations, the letters demonstrated a textual portrait of a language and the fonts were invented, which was one of the effective factors in graphic arts.

Among the well-known fonts in graphic domain, we can name the "Mola" font and since its designing was based on ancient Kufic Qurans ascribed to Imam Ali (AS), it is called Mola.

This font as a whole is similar to ancient Kufic writing style, but due to the obvious differences in form of its letters and their combinations, we understand that this font was formed according to the standardization of letters in it.

The main goal of this essay is to know the structure of this font and comparing that with the ancient Kufic style, pathology of the letters and the study of its similarities and differences with the ancient Kufic style, as well as editing this font for the correct use in graphic arts. For better comparison, the letters of these two fonts are put in tables, and there are also some axes to show the geometrical order of letters.

The questions of the research would be:

1. What are the rules and principles of the Mola font?
2. What are the differences and similarities of the Mola font with the ancient Kufic font?

The research is based on the descriptive-analytical method and the data collection was based on library sources and field observation.

Among the achievements of this research, the changes in designing the letters of Mola font, noncompliance in letter seats regarding the combinations in this font, and variable thickness in connections between the letters are observed.

Keywords: Kufic Writing Style, Ancient Kufic, MolaFont, Designing Letters.